

IRENA SAWICKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0003-1426-8211

Problem długich samogłosek w języku macedońskim*

A b s t r a k t: Autor artykułu rozważa możliwość wprowadzenia do inwentarza macedońskich jednostek fonologicznych długich fonemów samogłoskowych. Na podstawie przytaczanych argumentów propozycję tę odrzuca.

S ł o w a k l u c z e: język macedoński; fonetyka; fonologia; długie samogłoski

Język macedoński należy do bałkańskiej grupy języków słowiańskich, których jedną z cech wyróżniających jest bardzo wysoka frekwencja grup samogłoskowych, nawet kilkakrotnie wyższa niż w językach słowiańskich niebałkańskich¹. Na skutek utraty starych protez spółgłoskowych morfemy często

* Badanie finansowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki projekt nr 2017/25/B/HS2/00760.

¹ Ze względu na frekwencję grup VV możemy podzielić języki słowiańskie na trzy grupy. Pierwszą grupę, bałkańską, szczególnie nacechowaną pod względem frekwencji połączeń samogłoskowych, stanowią: język macedoński (w sondażowym badaniu wyekscerpowano 173 grupy samogłoskowe na trzech stronach tekstu) oraz języki oparte na bazie sztokawskiej, w których jednak w porównywalnych próbkach tekstowych liczba sekwencji wokalicznych była prawie dwukrotnie niższa niż w języku macedońskim. Drugą grupę, umownie zwaną środkową, przejściową, wyróżniającą się umiarkowaną liczbą połączeń samogłoskowych, stanowią: język polski, czeski, słowacki i rosyjski. W wymienionych językach liczba sekwencji wokalicznych w tekście wyniosła od 17 do

rozpoczynają się samogłoską. Połączenia morfemów są głównym źródłem grup samogłoskowych w wyrazach rodzimych w językach słowiańskich. Drugim źródłem są zapożyczenia z innych języków. W macedońskim dodatkowo liczne grupy samogłoskowe powstały na skutek lenicji *x i *v, oraz zaniku joty przed samogłoskami przednimi², np. *меана* [meana] ‘gospoda’, *заод* [zaod] ‘zachód’ (szczegóły zob. w Видоески 1998–1999; Korytowska 2002, 2006; Савицка, Цихнерска 2018).

Jeśli idzie o łączliwość samogłosek między sobą, w języku macedońskim nie ma żadnych ograniczeń; każda samogłoska może się łączyć z każdą samogłoską (i każdą spółgłoską). Grupy VV występują w każdej pozycji: wewnątrz morfemu (*маало, астронаут, паун, наук*), na granicach morfologicznych nieuświadomianych przez przeciętnego mówcę (*чекаат, добие, бдее*), na granicach morfologicznych rozdzielonych junkturą (*заарни, наоколу, антиалбански, вооружен, вообичаен, едноок, неизвежбан, необјаснив, неуреден, поевтини, уапси, поограничи, преангажирати, уедначи, уочи, нетоаголник*), na początku wyrazu (*аорта, уочлив, уедначи*), na końcu (*какао, вие, мелодии, блуе, буи*) i w środku wyrazu (*актуелен, буржоазија, тоалетен, брoител, вероисповед*)³.

30 grup. Do trzeciej grupy, z minimalną liczbą kombinacji samogłoskowych, należą języki, w których częściowo zachowały się prasłowiańskie protezy spółgłoskowe (bądź wytworzyły się nowe protezy) przed samogłoskami tylnymi na początku morfemów: języki górno- i dolnołużycki, język białoruski oraz język ukraiński. W tych językach liczba sekwencji wokalicznych w analizowanych próbkach wyniosła od 4 do 10. Dwa pozostałe języki – bułgarski i słoweński, to języki przejściowe. Język bułgarski, w którego próbkę tekstowej wystąpiło 51 połączeń samogłoskowych, stanowi przejście między grupą bałkańską i środkową, natomiast język słoweński z 11 grupami samogłoskami – przejście od grupy o rzadkich kombinacjach wokalicznych do grupy środkowej (Korytowska 2002).

² W dialektach lenicji ulegają także inne interwokaliczne spółgłoski. Równocześnie jednak występują procesy usuwające grupy, jak desylabifikacja (dyftongizacja, glajdyzacja) i kontrakcje. Mimo to teksty dialektalne macedońskie są naszpikowane grupami VV (zob. m. in. Видоески 1998–1999).

³ Gdyby połączenia VV traktować jako każde połączenie dwu segmentów sylabicznych, należałoby tu dodać połączenia samogłosek z sylabicznym [r]. W standardzie (inaczej w dialektach) nie odnotowano połączenia typu [rV]. Kombinacje [Vr] możliwe są natomiast na szwie morfologicznym o wartości junktury między przedrostkiem lub przyimkiem z wygłosową samogłoską a wyrazem akcentogennym z nagłosowym [r]. Zarejestrowano grupy [ar], [ir], [er], [or] i [ur] (np. (np. *за’рже, на’рга, до’рбет, на’рж*,

Wśród tych grup licznie reprezentowane są również geminaty samogłoskowe, które – w zależności od tempa mowy i pozycji we frazie czy od konkretnej jednostki wyrazowej lub morfologicznej – mogą być fakultatywnie wymawiane bez fonetycznego zaznaczenia granicy między samogłoskami (spadek poziomu intensywności, załamania w przebiegu formantów). Reguła fakultatywna wymowy geminat samogłoskowych, nierozdzielonych szwem morfologicznym, którego mówca jest świadomy⁴, mogłaby być następująca:

$$/VV/ \rightarrow [V:]$$

W związku z taką wymową od czasu do czasu pojawiają się sugestie o możliwości uznania istnienia w macedońskim długich fonemów samogłoskowych.

W literaturze przedmiotu występują rozbieżne opinie dotyczące kontrakcji geminat. Oficjalna norma na temat wymowy geminat samogłoskowych się nie wypowiada. Powszechnie uważa się, że kontrakcja jest niedopuszczalna. Praktyka bywa jednak różna. Uważamy, że w poprawnej, starannej realizacji pełne kontrakcje nie zachodzą. Tak też twierdzi Siljanoski (Силјаноски 1979). Inaczej sądził Blaže Koneski, który pisał: „[...] во средина и на крајот на зборот, особено кога имаме редовно позиција надвор од акцентот [...] двата вокала се изговараат напoлно слеано као еден долг глас” (Koneski 1982: 97). Koneski uważał, że geminaty (pełna wymowa dwóch samogłosek, a nie jednej długiej) zachowują się głównie na silnych granicach morfologicznych, zwłaszcza na granicach proklitycznych.

Istnienie długich samogłosek sugerował Pjancka (1960/61), a Brozović (1973) wskazywał na występowanie dwumorowych samogłosek⁵. Pianka jako argument za uznaniem długich fonemów samogłoskowych przytaczał pary minimalne typu: *падна* ‘upadł’ vs. *паднаа* ‘upadli’ (według niego regularnie wymawiane [padna:]). Taka decyzja nic nie zmienia (stosunek fonologiczny pozostaje taki sam), ale niepotrzebnie komplikuje system, jest nieeko-

meŕy ‘płem’). Są to połączenia o relatywnie niskiej frekwencji. Występują w ramach wyrazu prozodycznego, ale wyłącznie przy silnej cezurze morfologicznej.

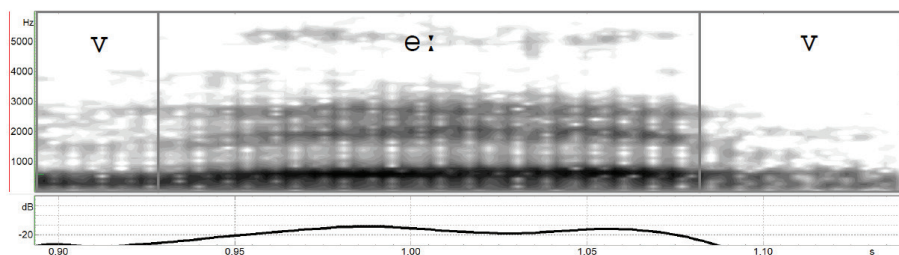
⁴ Dla takich kontekstów postulowane są jednostki fonologiczne – junktury.

⁵ W ten sposób tłumaczył występowanie akcentu na przedostatniej sylabie w niektórych wyrazach (na samogłosce pochodzącej z kontrakcji). Uważał, że wyrazy takie jak *зим'ава* ‘tej zimy’, *лет'ово* ‘tego lata’, *буд'ејќу* ‘ponieważ’ mają akcent na trzeciej morze od końca. (Wyrazy rodzime macedońskie mają akcent proparoksytoniczny).

nomiczna i niepotrzebna. Kwestia wymowy (długa czy geminata) jest w tym wypadku drugorzędna. Trudno jednak pominąć fakt, że realizacje geminat samogłoskowych jako samogłosek długich występują w macedońskim, choć nie są przez większość mówców uświadamiane. W morfemach rdzennych może nawet dochodzić do skracania długości (dotyczy to głównie wyrazów obcych), np. *caam* [sat] ‘zegar’, *маанџија* [mandzija] ‘krytykant, czepialski’. W końcówkach morfologicznych raczej do tego nie dochodzi.

W naszych materiałach nagrań wymowy starannej⁶, w tempie raczej wolniejszym wystąpiły zarówno realizacje jako geminaty, jak i realizacje jako bardzo długiej, ciągłej samogłoski. W tych ostatnich na obrazach spektralnych nie dało się określić granicy między dwiema samogłoskami. Między artykulacją pierwszej i drugiej samogłoski w części analizowanych przykładów nie zaobserwowano spadku intensywności bądź zmian w strukturze formantów, co dałoby podstawy postulowania dwusegmentalnej artykulacji. Z drugiej strony, ze względu na czas trwania (odpowiadający bardziej realizacji dwu samogłosek, a nie jednej długiej)⁷, przyjęliśmy, że mamy jednak do czynienia z grupami samogłosek (por. ryc. 1).

Rycina 1. Spektrogram grupy /ee/ w: (*Милан жи)вее в(о Подујевац)*
‘Milan mieszka w Podujevcu’. Geminata znajduje się na szwie morfologicznym z końcówką fleksyjną (cezura nieuświadamiana przez mówcę)

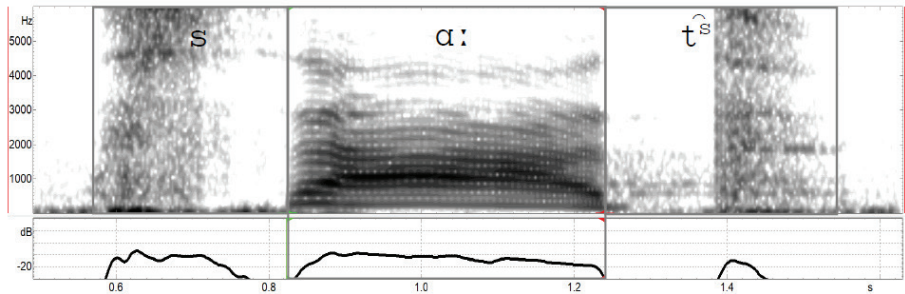

Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

⁶ Jest to obszerny korpus tekstów „naturalnych” zgromadzony na potrzeby projektu oraz dodatkowo nagrania zdań czytanych przez wybranego „mówcę modelowego”. Prezentowane spektrogramy zaczerpnięto z nagrań zdań czytanych przez „mówcę modelowego”.

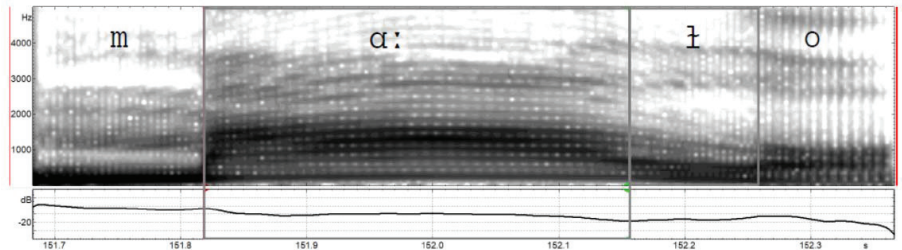
⁷ W językach, w których występuje długość fonologiczna, długie samogłoski trwają średnio półtora raza dłużej niż krótkie, a nie jak dwie krótkie.

Rycina 2. Spektrogram i linia intensywności wyrazu *c'aam* 'zegar'.
Geminata znajduje się wewnątrz morfemu

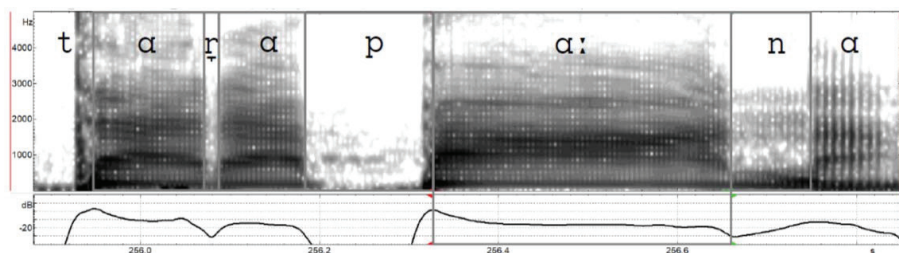
Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

Rycina 3. Spektrogram i linia intensywności wyrazu *maalo* 'dzielnica miasta'.
Geminata znajduje się wewnątrz morfemu

Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

Rycina 4. Spektrogram i linia intensywności wyrazu *mapan^laana*
 ‘duża ilość czegoś, mnóstwo’

Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

Jak widać, realizacje bywają różne: w przykładach na ryc. 1 i 4 spektrum jest jednolite, brak zmian w trakcie artykulacji geminaty, natomiast w przykładach 2 i 3 uwidacznia się podział obrazu na dwie części, zaznaczony przebiegiem wyższych formantów, a czasem też przebiegiem linii intensywności.

Naszym zdaniem nie ma powodu wprowadzania do systemu długich samogłosek, zwłaszcza że czas trwania takiej długiej samogłoski odpowiada czasowi artykulacji dwu samogłosek, a nie jednej długiej⁸. Przy czym w macedońskim nie ma żadnych reguł fonologicznych, które byłyby uwarunkowane długością fonologiczną (pomijając niesłuszną argumentację Brozovicia o systemie morowym w macedońskim (por. przypis 5). Opinia Koneskiego o różnej realizacji kontekstów /VV/ i /V#V/ także się nie potwierdza. Możemy jednak powiedzieć, że wymowa geminaty jako długiej samogłoski jest bardziej prawdopodobna przy braku uświadamianej granicy morfologicznej rozdzielającej obie samogłoski niż w pozostałych kontek-

⁸ Ten temat wypłynął na marginesie opisu samogłosek, więc żadne pomiary czasu trwania geminat ani opracowanie statystyczne nie były robione, mimo iż dysponowaliśmy ogromnym (40 godz. profesjonalnych nagrań Radia Skopje). Niemniej jednak różnica jest widoczna gołym okiem, por. np. na ryc. 4, gdzie samogłoska [a] występuje w kilku różnych pozycjach w wyrazie, w tym w grupie [aa]. Czas trwania geminaty jest więcej niż dwukrotnie większy od czasu trwania którejkolwiek samogłoski. Przy czym wydłużenia czasu trwania samogłosek akcentowanych są w macedońskim bardzo małe (co zostało szczegółowo przebadane w projekcie – wydłużenie pod akcentem wynosi średnio 10 milisekund), nie jest to więc czynnik relewantny w ocenie czasu trwania geminaty vs. pojedynczej samogłoski.

stach. Generalnie realizacja grupy VV jako [VV] lub [V:] jest fakultatywna, choć stopień prawdopodobieństwa wyboru którejs wymowy jest związany z kontekstem. Sądząc jednak po przebadanych przez nas przykładach, będzie to różnica nieduża.

Sytuację tę możemy podsumować w następujący sposób: w kontekście junktury występuje zarówno płynna, jak i niepłynna realizacja geminaty samogłoskowej. W pozostałych pozycjach wewnątrz wyrazu prozodycznego wymowa jest zawsze płynna.

W świetle tego, co opisaliśmy wyżej, opinię Koneskiego o wymowie geminat samogłoskowych możemy wstępnie zmodyfikować w ten sposób, że:

1. W kontekście /VV/ możliwe są realizacje [VV] i [V:].
2. W kontekście /V#V/ możliwe są realizacje [VV], [V[?]V]⁹ oraz [V:].

Jeśli natomiast geminatę tworzą samogłoski przednie, to dla obu kontekstów stosuje się dodatkowo fakultatywna reguła:

$$/VV/ \rightarrow [V^jV]$$

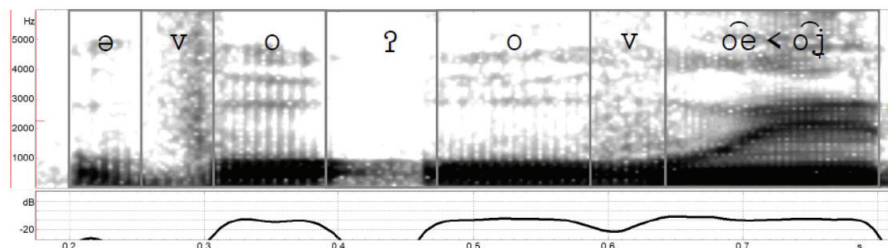
Powyższe wnioski wymagają oczywiście potwierdzenia statystycznego.

Wymowa [V^jV] (np. *живее* [zive'e]) jest odmianą wymowy dwusegmentalnej, płynnej, w przeciwieństwie do wymowy z tzw. zwarcie krtaniowym¹⁰ [V[?]V], która reprezentuje wymowę niepłynną, gdzie zwarcie stanowi powierchniową realizację junktury. Zwarcie krtaniowe w języku macedońskim występuje rzadko (por. Trawińska i in. 2016), w przeciwieństwie do polskiego czy czeskiego, por. ryc. 5.

⁹ Ponieważ w ten sam sposób może być wymówiona inicjalna samogłoska morfemu po junkturze występującej także po wygłosowej spółgłosce, właściwsza będzie fakultatywna reguła: /#V/ → [V[?]V].

¹⁰ Termin „zwarcie krtaniowe” odnosi się do różnych segmentów, zwykle jest to rodzaj tarcia, szczeliny, rzadko jest to pełne zwarcie.

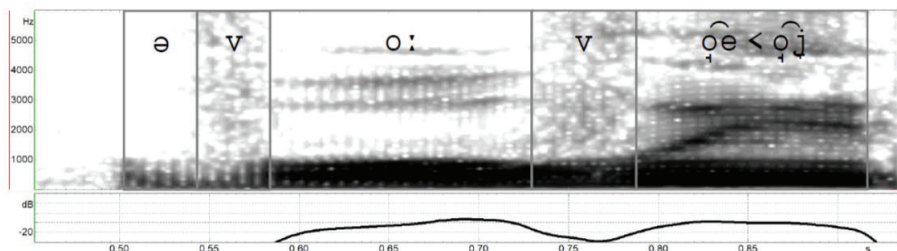
Rycina 5. Spektrogram wymówionego starannie wyrażenia *Bo#овой* (регион живеат богати луѓе) ‘W tym regionie mieszkają bogaci ludzie’

Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

Ale nawet w takim kontekście, na granicy proklitycznej, zawsze uświadamianej i zwykle zaznaczonej fonetycznie, w języku macedońskim może wystąpić wymowa ciągła grupy samogłoskowej, por. inną realizację tego samego kontekstu na ryc. 6.

Rycina 6. Spektrogram wyrażenia *Bo овой* (регион живеат богати луѓе) ‘W tym regionie mieszkają bogaci ludzie’

Opracowanie spektrogramu: Agata Trawińska, program PRAAT.

Wyraźnie jednak trzeba powiedzieć, że taka artykulacja, ignorująca istnienie cesury, jest w macedońskim artykulacja znacznie częstsza.

Podsumowując zagadnienia związane z grupami samogłoskowymi w języku macedońskim, należy stwierdzić, że procesy związane z wymową grup samogłoskowych zaspokajają, z jednej strony, preferencje związane z produkcją – preferencje do płynnej wymowy (lenicje, kontrakcje), z drugiej

strony, preferencje związane z percepcją – z rytmicznością, kontrastowaniem sąsiednich głosek (insercje tzw. zwarcia krtaniowego, dyftongizacje, insercje spółgłosek, w dialektach nie tylko joty). W języku macedońskim lenicje zdecydowanie przeważają nad zjawiskami zapewniającymi wyrazistsze rytmiczowanie potoku mowy (insercjami spółgłosek). Zjawisk tego rodzaju jest znacznie więcej na gruncie dialektalnym – gdzie też występuje szereg opcji wymowy typu [VV]/[VCV].

Bibliografia

- BROZOVIĆ D., 1973, O fonološkim sustavima suvremenih južnoslavenskih standardnih jezika, *Македонски јазик* XXIV, s. 7–31.
- KORYTOWSKA A., 2002, *Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich*, dysertacja doktorska, nieopublikowana, Toruń.
- KORYTOWSKA A., 2006, Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich, *Folia Philologica Macedono-Polonica* 6, s. 27–33.
- TRAWIŃSKA A., CYCHNERSKA A., SAWICKA I., 2016, Wymowa samogłosek w warunkach sandhi na południu Słowiańszczyzny, w: *Sandhi w językach słowiańskich II*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, s. 227–277.
- ВИДОЕСКИ Б., 1998–1999, *Диалектите на македонскиот јазик*, Скопје: Македонската академија на науките и уметностите (том 1: 1998, 2: 1999, 3: 1999).
- КОНЕСКИ Б., 1982, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура.
- ПЛАНКА В., 1960/61, Квалитетот како фонолошки фактор во македонскиот јазик, *Македонски јазик* XI–XII/1–2, s. 203–212.
- САВИЦКА И., ЦИХНЕРСКА А., 2018, *Местото на македонската фонетика во рамките на словенскиот и балканскиот јазичен свет*, Скопје: Македонската академија на науките и уметностите.

The problem of long vowels in Macedonian

(s u m m a r y)

The author of the article considers the possibility of introducing long vowel phonemes into the inventory of Macedonian phonological units. On the basis of the arguments put forward, she rejects this idea.

Key words: the Macedonian language; phonetics; phonology; long vowels

